

<https://doi.org/10.5559/di.30.1.08>

Jonathan Tepper i Denise Hearn THE MYTH OF CAPITALISM: MONOPOLIES AND THE DEATH OF COMPETITION

Wiley and Sons, Inc., Hoboken Jersey, 2019.,
320 str.

Autori započinju svoju knjigu opisom prisilnog uklanjanja putnika, dr. Davida Daoa, vijetnamsko-američkog pulmologa, iz prebukiranog aviona United Airlinesa u travnju 2017. Videozapis kako ga iznose u nesvijesti i krvavoga postao je zarazan na društvenim mrežama i poslužio je autorima da pokažu kako tiranija velikih korporacija može biti brutalna i opresivna, poput vladavine feudalaca prema kmetovima, s kojima često uspoređuju današnje građane i radnike. Ovaj događaj metafora je današnjega modela kapitalizma, koji ima malo zajedničkog sa standardnim kapitalističkim modelom utemeljenim na klasičnom tržišnom liberalizmu i ideji *laissez faire*. Suvremeni kapitalizam je, prema osnovnoj tezi autora, samo mit, jer je nestala osnovna značajka kapitalizma, a to je slobodno tržišno natjecanje i konkurencija. Nestajanje slobodnoga tržišta dovodi u pitanje sve ostale slobode, kao što je sloboda izbora roba, usluga, dobavljača, zaposlenja te, konačno, ugrožava samu demokraciju.

Konkurencija polako izumire, drže autori, a s njom i kapitalizam kao ekonomsko-politički sustav, koji je u zadnjih stotina godina doveo, upravo zahvaljujući tr-

žišnom natjecanju, do tehnološkoga napretka i socioekonomskoga prosperiteta diljem svijeta. Umjesto slobodnoga tržišnog natjecanja, tržištem vladaju velike korporacije, koje su koncentrirale financijsku i političku snagu kojoj se ništa ne može suprotstaviti, a ponajmanje građani.

Iako se knjiga odnosi na Ameriku, slični scenariji beskrupulozne korporacije, kartelizacije i monopolizacije zbivaju se svuda po razvijenom svijetu. Autori navode niz živopisnih primjera u kojima su obični građani maltretirani, izigrani ili čak životno ugroženi od velikih korporacija (banaka, aviokompanija, proizvođača lijekova) i to bez ikakvih sankcija i posljedica za korporacije. Krivac za takvu degradaciju kapitalizma jest koncentracija gospodarskih djelatnosti u oligopole, duopole i monopole, koji nastaju uz pomoć državne asistencije, ili bolje reći, pomanjkanja političke volje da se antitrustovskim zakonima i ostalom regulativom spriječi nastanak monopola i omogući slobodno funkcioniranje tržišta.

Iako su mnogi podaci o koncentraciji industrija i ovladavanju tržištima poznati, nije se naodmet podsjetiti kako u Americi, primjerice, tek četiri aviokompanije dominiraju u zračnom prometu, dvije korporacije kontroliraju 90 % proizvodnje piva, pet banaka kontrolira preko polovice imovine banaka, pristup internetu za 75 % kućanstava osigurava samo jedan pružatelj usluga, u većini država postoje samo dva zdravstvena osiguravatelja, a farmaceutske kompanije imaju monopole na proizvodnju lijekova kroz patente koji se produžuju u beskonačnost. Slična je situacija i u mnogim drugim zemljama, pa i u Hrvatskoj, gdje umjesto privatnih dominiraju državni monopoli (HEP, Hrvatske vode, Hrvatske šume, Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje i slično) ili tvrtke odabrane od lokalnih samouprava ili državnih tijela (npr. ZET, zbrinjavanje otpada i sl.).

Tepper i Hearn, za razliku od ostalih autora koji probleme razvijenoga kapitalizma vide u uzrocima kao što je nejednaka

raspodjela bogatstva i društvena nejednakost (Thomas Piketty), deindustrijalizaciji (Dani Rodrik), sekularnoj stagnaciji ili usporenom gospodarskom rastu zbog izostanka značajnijih inovacija (Robert Gordon), drže da je uzrok današnjega iskrivljenog kapitalizma sve veća koncentracija moći u sve manjem broju korporacija, odnosno u nestanku konkurencije. Autori upozoravaju da se okrupnjavanje i stapanje poduzeća obično opravdava racionalizacijom poslovnih procesa koji će dovesti, kako se obećava, do smanjenja cijena i rasta plaća. Takvo što se u pravilu ne događa, upravo suprotno, ovladavanje tržištem dovodi do rasta cijena i nižih plaća radnika. Korporacije postavljaju ulazne barijere za nova poduzeća te dolazi do gušenja gospodarske dinamike, razvoja i inovacija. Ukratko, zaključuju autori, ono što je dobro za rast pojedinih poduzeća nije dobro za rast gospodarstva u cjelini. Pritom ne misle da su sve velike kompanije loše, nego da je loše kada one prerastu u moćne monopole i kartele koji priječe razvoj ostalih, a time blokiraju sustav u cjelini.

Korporizacija sektora i monopolizacija tržišta uzrokuju sve veće društvene nejednakosti, nezaposlenost, monopsoniju (postoji samo jedan kupac ili poslodavac), pad inovacija, izostanak novih poduzeća, niske investicije, rast cijena i niske nadnice. Primjerice, autori drže da je Piketti u pravu kada pokazuje enorman rast društvene i financijske nejednakosti, ali drže da je njegova dijagnoza uzroka problema pogrešna (rentijerski oblik kapitalizma koji se temelji na naslijeđenom bogatstvu), kao i da je recept za rješenje problema (progresivno povišenje poreza) također pogrešno. Uzrok gomilanja bogatstva leži u ukorijenjenim monopolima, a ne u nasljeđivanju i niskom gospodarskom rastu.

Posebno je zanimljivo poglavlje o dominaciji digitalnih kompanija – Googlea, koji kontrolira 90 % internetskog oglašavanja putem tražilica, Facebooka, koji zauzima gotovo 80 % mobilnoga prometa na društvenim mrežama i Amazona, koji zauzima 43 % e-trgovine. Vodeće digitalne kompanije u Americi dosegle su tržišnu kapitalizaciju koja nadilazi bruto domaći proizvod zemalja poput Njemačke, Francuske ili Italije. Moć je ovih kompanija gotovo neograničena. Primjerice, Google, koji pruža infrastrukturu za World Wide Web, ujedno funkcionira i kao "gatekeeper" internetskoga pretraživanja, što mu daje moć da velik broj malih i potencijalnih konkurentnih tvrtki jednostavno izbriše, pukim guranjem pojedinih tvrtki na dno liste pretraživanja. Digitalne tvrtke razvile su specifičan poslovni model preko digitalnih platformi i efekta umrežavanja, koji omogućuje njihovu vertikalnu integraciju (kooperaciju prema kupcima i prema dobavljačima), što uvelike smanjuje proizvodne troškove zbog nultih graničnih troškova i ujedno im omogućuje rast do divovskih razmjera. Takav rast, drže autori, rezultat je pomanjkanja antitrustovske politike i uspješnoga lobiranja. Uz to, virtualni karakter ovih kompanija omogućuje im da izbjegavaju poreze, npr. bijegom u porezne oaze kao što je Irska. Na taj način ne samo da povećavaju društvenu nejednakost nego suprotstavljaju interese država i rugaju se administracijama pojedinih zemalja. Eksploatorski karakter "platformskoga kapitalizma" posebno su već analizirali autori kao M. Betancourt (*The Critique of Digital Capitalism*, 2015) i Srnicek (*Platform Capitalism*, 2016), dok su van Dijck i sur. (*Platform society*, 2018) upozorili na sveobuhvatan utjecaj digitalnih divova na društveni život i suverenitet država.

Međutim, autori ne objašnjavaju dublje razloge nastanka monopola, osim pohlepe poduzetnika, njihove želje da pobijede konkurenciju i zavladaju tržištem te političke korupcije, zbog koje vladajuće elite takve monopole toleriraju i podržavaju. Iako političari često u izbornim kampanjama

napadaju korporacije i obećavaju "oslobođenje" malih ljudi od njihova terora, u stvarnosti blisko surađuju s njima. Akademski krugovi, kao i istaknuti pravnici i ekonomisti, često su dio njihova interesnoga kruga te svojim utjecajem na društveno-ekonomske procese i javno mišljenje formiraju pozitivan i tolerantan stav prema okrupnjavanju poduzeća, koja onda nerijetko prerastaju u monopole i oligopole.

Ostaje nejasno zašto se politika ne suprotstavlja sve većem spajanju kompanija i njihovu prerastanju u oligopole ili monopole, čak i na svjetskoj razini. Čini se da pohlepa poduzetnika i korupcija vladajućih krugova ne mogu potpuno objasniti iskrivljenost današnjega kapitalizma. Iako je jasno da je margina troška manja što je proizvodnja veća, kao i da monopoli omogućuju podizanje cijena, nedostaju detaljnije ekonomske i političke analize koje bi objasnile snažan uspon korporacija u zadnjih tridesetak godina, i to ne samo u Americi nego i na globalnoj razini. Zašto je, primjerice, malim i srednjim poduzećima neisplativo proizvoditi tako banalne stvari kao što su zaštitne maske ili dezinficijensi, što se pokazalo kritičnim u prvim danima pandemije Covidom-19? Ili, zašto se samodostatnost u proizvodnji npr. hrane smatra zastarjelim i primitivnim ekonomskim konceptom, a uvoz iz velikih stranih koncerna napretkom? Čini se da su monopoli i spajanja dio šire priče o potrazi za profitom na globalnoj razini, koju je teško "raspetljati" na razini pojedine zemlje, pa bila ona i Amerika.

Opis današnjega monopolnog kapitalizma autori zasnivaju uglavnom na vrijednosnim sudovima i opisima nepravde za maloga čovjeka, ali ne nude analitički i sistematski uvid u teorije monopola i ra-

zloge korporizacije, kartelizacije i monopolizacije, niti svoje teze smještaju u šire okvire ekonomske postkapitalističke teorije. Autori ne pripadaju akademskim krugovima, nego se bave investicijskim i poslovnim upravljanjem, što ne umanjuje vrijednost njihovih zaključaka, koji se temelje na neposrednom iskustvu.

Knjiga je podijeljena u 10 poglavlja, a jedanaesto poglavlje čine zaključci s preporukama što bi valjalo učiniti da se nadvladaju monopoli i da se revitalizira slobodno tržište i konkurencija.

Svako poglavlje završava sa sažetkom osnovnih ideja iznesenih u poglavlju kroz četiri ključne teze. Zaključci prvih triju poglavlja odnose se na smrt konkurencije u Americi u zadnjih 30-ak godina (od R. Reagana) i negativnosti koje s tim dolaze. Četvrto poglavlje opisuje nezavidan položaj radnika u uvjetima monopsonije. Peto poglavlje opisuje koncentraciju moći u digitalnim kompanijama, prije svega u rukama Googlea, Amazona i Facebooka. Šesto poglavlje opisuje monopole i duopole u Americi u raznim djelatnostima, od internetskih pretraživača, preko proizvodnje sjemena, usluga dijalize i zdravstvenog osiguranja do posmrtnih usluga. Sedmo i osmo poglavlje posvećeni su anti-trustovskoj regulativi i uglavnom neuspješnim naporima državne administracije da spriječi okrupnjavanje poduzeća. Deveto i deseto poglavlje raspravljaju o sve većoj društvenoj i financijskoj nejednakosti, koja nastaje kao posljedica koncentracije političke i ekonomske moći u velikim korporacijama (npr. JP. Morgan, Lehman Brothers) i paralelnom manjku reformi. To ima dugoročne negativne posljedice na društvo, između ostalog, i kroz jačanje desne konzervativne političke opcije, koja je dovela D. Trumpa na vlast, ili lijevih društvenih nemira, kao što je Occupy Wall Street.

Konačno, u zaključnom poglavlju utvrđuje se kako monopoli uništavaju demokraciju i oblikuju svakodnevne živote građana, a da oni na to nemaju utjecaja. Stvari su pošle krivo još od M. Friedmena

Stjepan Staničić i Metod Resman PEDAGOG U VRTIĆU, ŠKOLI I DOMU

i Čikaške ekonomske škole, kada su vrijednosti dionica postale važnije od gospodarstva u cjelini i dobrobiti građana. Stoga autori tvrde da treba restaurirati konkurenciju te navode niz jednostavnih savjeta kako to učiniti, npr. raskinuti stvorene monopole, vremenski ograničiti prava intelektualnoga vlasništva, radnicima podijeliti dionice, kupovati od malih poduzeća i biti politički aktivan u ostvarenju kompetitivnijega i pravednijega društva.

Glavna je vrijednost ove knjige u tome što su autori upozorili na specifičnosti u funkcioniranju kapitalizma u zadnjih 30 godina, koje zbog monopola i gušenja konkurencije prijete ne samo urušavanju kapitalizma nego i građanskim slobodama i demokraciji. Korporativno bogatstvo u sprezi s društvenim mrežama odlučujući je politički i ekonomski problem našega doba.

Ova je knjiga kupljena, naravno, preko Amazona, digitalnoga diva čiji je vlasnik Jeff Bezos, jedan od najbogatijih ljudi na svijetu, a firma na zlu glasu zbog eksploatiranja radnika. Amazon je arhetip monopola koji kritizira ova knjiga. Amazonov disruptivni poslovni model zasnovan na online distribuciji knjiga kojim je revolucionirao izdavačku djelatnost smatra se paradigmatiskim primjerom kako nove tehnologije transformiraju stare industrije. Problem je što cijela industrija izdavaštva kao posrednika između pisaca i kupaca postaje suvišna ili potpuno ovisna o Amazonu kao glavnom distributeru. Platformski model kapitalizma uistinu predstavlja paradigmu novoga postkapitalističkog društva, s kojim se stručna i znanstvena zajednica i široka javnost moraju tek suočiti. Knjiga Teppera i Hearneove čini napor u tom smjeru.

Jadranka Švarc

Znamen, Zagreb, 2020., 360 str.

Na početku 2020. godine u izdanju izdavačke kuće Znamen iz Zagreba izdana je znanstvena monografija "Pedagog u vrtiću, školi i domu" Stjepana Staničića i Metoda Resmana, profesora u mirovini Sveučilišta u Rijeci i Sveučilišta u Ljubljani. Iako je u naslovu ove monografije, znanstvenoj literaturi te gotovo svim dokumentima koji se odnose na profesiju uobičajeno pisati i raspravljati u muškom rodu, odluka je autora ovoga prikaza uvesti drugačiju praksu. Budući da profesiju koja je predmet ovoga prikaza u više od 85 % slučajeva u Hrvatskoj čine žene, za sve izraze koji će se rabiti prilikom referiranja na naziv profesije, a imaju rodno značenje, bit će korišten ženski rod, pritom obuhvaćajući na jednak način oba roda. Iz navedenoga se izuzimaju izvorni naslovi, podnaslovi i citati preuzeti iz monografije.

Riječ je o djelu u kojemu se prožimaju teorijska razmatranja utemeljenja profesije pedagoginje, njezina profesionalnoga djelovanja te pretpostavki njezina razvoja. Monografiju obilježava snažan iskustveni pečat autorâ kao rezultat njihova znanstveno-istraživačkog i stručnog bavljenja ovim temama tijekom desetljeća bogatih karijera.

Rukopis koji obuhvaća 360 stranica organiziran je u pet sadržajno-tematskih cjelina s pripadajućim poglavljima. Nakon svake od prvih triju cjelina nalazi se detaljan i sveobuhvatan popis literature i izvora.

Prva cjelina – *Temelji profesije pedagoga* sastoji se od tri poglavlja, i to: 1. *Na putu k profesiji pedagoga*; 2. *Profesionalni identitet pedagoga* i 3. *Profesija pedagoga u školstvu drugih država*, s pripadajućim potpoglavljima. U okviru ove cjeline autori uvode či-